



Володимир Гуцул

ЗБРОЯ КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА ІВАНОВИЧА ОСТРОЗЬКОГО У ЗОБРАЖЕННЯХ, ТЕКСТАХ ТА АРТЕФАКТАХ

Досліджуючи значення холодної зброї у культурі вікінгів, російський археолог Глеб Лебедев виділив чотири основних функції меча: воєнно-технічну, соціопопуляційного маркування, комунікаційну та сакральну¹. Без особливих застережень таке означення може бути розтягнута на всю номенклатуру захисного та зачіпного озброєння для близького бою, яку використовували воєнні еліти середньовічного Заходу. Меч у їх середовищі до кінця XVI ст. не припиняв грати свою багатофункціональну роль (окреслену Лебедевим на прикладі скандинавських добичницьких спільнот), аж поки вона не передалася шпазі та шаблі. Звісно, не менш важливими були й інші складові рицарського арсеналу. Суцільні металеві кольчужні обладунки, а по 1410-х роках ковані лати, не лише захищали від ран, але й маркували соціальний статус. Ба більше, за дизайном, конструкцією та якістю латного гарнітуру супротивник міг розрахувати суму викупу у випадку полонення бійця і, таким чином, добра броня убезпечувала власника ще й від побитевих масакр. Як висловився свого часу Роберт Бартлетт, металевий обладунок символізував казкове багатство рицарів – цих залізних людей, що жили в добу зерна. Ці ж слова справедливі і щодо інших деталей бойового костюму не лише в середньовічний, але й ранньомодерний час. Розкішні шати та коштовності, які брали з собою в похід і на поле битви комбатанти з упривілейованих верств, ще від часів Бернарда Клервоського (1091-1153) служили мішенню для громоподібної критики представників кліру. Втім, саме вони не раз рятували життя власнику. Показовим у цьому плані є спомин Яна Хризостома Пасека про те, як він збирав *fructis belli* по битві з московитами під Полонкою (1660):

...Aż ucieka na płowym bachmacie w rządiku złocistym jakiś młokos w atlasowym papużym żupanie, prochowniczka na nim na srebrnym łańcuszku. Sunę do niego, przejadę mu. Młodziusi[ę]ńki chłopiec, gładki; aż chrest oprawny trzyma w ręku a płacze: «Pożałuj dla Chrysta Spasa, dla Pereczystoj Boharodyce, dla Mikuly Cudotworce!» Żal mi się go uczyniło, a widziałem, że wielkie kupy Moskwy i z tej strony i z tej bieżały prosto na mnie: obawiałem się, żeby mię nie

¹ Лебедев Г.С. Эпоха викингов в Северной Европе и на Руси. – Санкт-Петербург, 2005. – С. 292-300.

ogarnęły. Nie chciałem się bawić kolo niego, zabijać mi też żal go było, na owe jego gorącą rozpamiętywając modlitwę. Wziąłem mu tylko ow chrest z ręki, a wyciąnem go płasz przesz plecy: «Utkaj do matery, diczczy synu!» Kiedy to chłopię skoczy, podniósłszy ręce do gory: z oczu zginął w lot... Chrest wziąłem mu piękny bardzo; było na oprawie ze dwadzieścia czerwonych złotych².

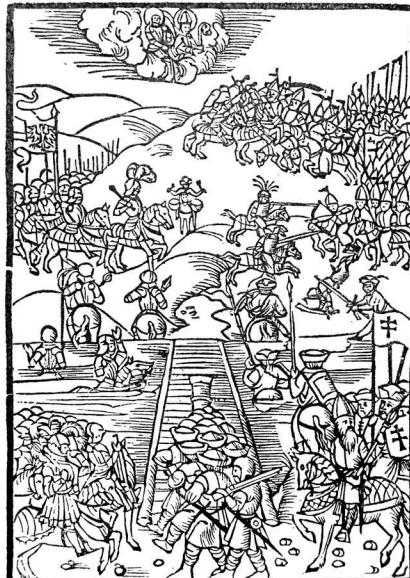
Залишається здогадуватися, що саме розжалобило Пасека – молодість супротивника чи конфісковані в нього коштовності, проте пильне око мемуариста і його бухгалтерські підрахунки примушують дати рацію другій причині.

Звичка парадитися до бою говорить про те, що для представника воєнних еліт соціопопуляційне маркування та комунікація за допомогою бойового спорядження мала ще й практичний, цілком раціональний вимір, оскільки допомагала відліти. Безумовно, ці речі знайшли повне відображення в мілітарній іконографії XV-XVII ст. і не раз вводили в оману сучасних дослідників, котрі будь-яку декоровану зброю зачисляли до парадної, а її зображення в «польовому» битевному контексті таврували прикрашенням дійсності. Таким чином, зброєзнавчі проблеми, донедавна ігноровані гуманітаріями «високого стилю», мають очевидне, і то широке культурне та антропологічне значення.

Великий литовський гетьман князь Костянтин Іванович Острозький, на відміну від кардинальної більшості руської еліти першої третини XVI ст., в силу своїх титулів, урядів та ратних подвигів часто потрапляв в поле зору митців різних шкіл і ставав персонажем мистецьких творів, виконаних у різноманітних техніках та жанрах. Нерідко його зображали при збрії.

Озброєний він і на своїй єдиній точно датованій прижиттєвій подобизні, що міститься на деревориті до «Пісні на честь благословленного Сигізмунда» Анджея Кшицького (Краків, 1515)³.

Князь зображений верхи на бойовому коні, що має на собі ладри – латний об-



Битва під Оришою.
Древорит з поеми Анджея
Кшицького «Ad Divum
Sigismundum» (1515)

² Pasek J.C. Pamiętniki / Opracował R. Pollak. – Warszawa, 1989. – S. 61.

³ Ad Divum Sigismundum Poloniae regem et Magnum Ducem Lithuaniae semper invictum post partam de Moskis victoriam Andree Krziczki inclite coniugis sue Cancelarii carmen. – Cracoviae: Apud Ioannem Hallerum, 1515.

ладунок, який захищав тварину від ран на полі битви. Тут маємо справу з полегшеним варіантом кінських лат з чотирьох елементів, які прикривали голову, шию, груди та частину крупу, проте залишали відкритими ноги. Враховуючи особливості терену та тактичні уподобання московського противника, така редукція латного прикриття мала сенс і не конче мусить вважатися фантазією автора. Подібні гарнітури помітні на цьому ж деревориті у лицарських коней, що йдуть в битву під польським орлом. Зайвим буде говорити, що лише найдорожчі бойові тварини, *destrīeri*, призначенні виключно для таранного бою, споряджалися таким чином. Князь сидить в сіdlі відповідним дестрієром способом – на прямих витягнутих ногах, і цим його посадка співпадає із манерою триматися в сіdlі лицарів, зображеніх поряд, проте контрастує як із зігнутими в східному стилі ногами московського кінного лучника, поміщеного у верхню праву частину композиції, так і більш вільною посадкою гусарів, що атакують з кущованими списами на легших конях.

Судячи з енергійних прямих ліній зображення, князь має на собі латний захист ніг. Торс його прикритий одягом, що з огляду на гладку поверхню, яку на зображені передає відсутність штрихування, можемо вважати шкіряним. Тадеуш Грабарчик вказує на те, що в реєстрах найманіх рот XV ст. відповідна деталь бойового костюму позначалася терміном *jora* або *jorula*. Польські вчені вважають, що це був «кафтан, завужений у поясі, пошитий з 25-30 шарів цупкого полотна та покритий шкірою оленя або сарни»⁴. Саме шкіряною поверхнею *jora* відрізнялася від *прешиваніці* – схожого покрою кафтана, але непідшитого шкірою. Основна бойова задача цих еластичних обладунків полягала в амортизації ударів. Часто їх одягали поверх або під кольчугу, оскільки така комбінація надавала надійніший захист від стріл та січних ударів. У скарбових реєстрах найманців *jora* чи близька до неї вкорочена модифікація шкіряного прикриття торсу, окреслена як *kusz* (від чеського *kuža* – шкіра), згадується в комплексі з різними деталями металевого обладунку – найчастіше з шоломами, панцирами та *обойчиками* (кольчужний або латний горжет)⁵. Детальне зображення схожого кафтана в комплексі з латними прикриттями рук та



*Mammias Gruenewald.
Ізенгаймський вівтар (1506-1515)*

⁴ Grabarczyk T. Jazda zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku. – Łódź, 2015. – S. 108.

⁵ Ibidem. – S. 107.

кольчужним горжетом подає Матіас Грюневальд на правій стулці другої розгортки Ізенгаймського віттаря, виконаного в 1512-1516 pp.

Відкритий гостроверхий шолом на голові князя мусив мати московську провіненцію. Саме в такі захисні убори споряджене все московське військо, натомість серед польсько-литовських вояків таке прикриття голови є лише у князя. Як я писав раніше, цю деталь автор міг ввести спеціально, аби нагадати про тривалий московський полон князя та підкреслити підозри частини еліт Литовсько-Руської держави ѹ Корони стосовно його лояльності особі монарха⁶. Непропорційно збільшена автором деревориту, аж до гротескності, гетьманська булава (котру князю Острозькому повернули одразу після втечі з Московії), лише підсилює це припущення⁷.

Комплекс захисного озброєння, в якому зображеній князь, був відомий вже в середині XIV ст.⁸ Він може виглядати дещо архаїчним у порівнянні з анатомічно адаптованими латними гарнітурами, зображеними поряд, проте він відмінно виконував задачу, для якої був призначений, – амортизувати удаres і забезпечити власнику мобільність та доступ повітря. У зіткненні з рухливими кінними лучниками, що складали основу московського війська, такий захисний гарнітур виглядає оптимальним для командуючого.

При боці князя висить меч. Згідно пропорцій зображення, його можна атрибутувати як тип XVIIIa за класифікацією Еварта Окшотта. Широкий масивний клинок, доповнений вигнутою до вістря хрестовиною, плавно звужується до виразного вістря. Призначений він був як для уколу, так і для рубки (перший був ефективній проти латного обладунку, друга проти кольчужного). В силу своєї універсальноті, цей тип меча був у найширшому вжитку між 1410-ми та 1510-ми роками (до нашого часу збереглося багато екземплярів з виразними слідами бойового застосування)⁹.

За пропорціями клинка, розмірами та формою руків'я меч князя відповідає артефакту з колекції віденського музею історії мистецтва – мечу,

⁶ Див. Гучук В. Іконографія харизми: образ князя Костянтина Острозького (1460-1530) в документальній багалістиці першої третини XVI ст. // Острозька давнина. Науковий збірник / Ред. кол. І. Пасічник (гол. ред.), І. Тесленко (відпов. ред.) та ін. – Остріг, 2014. – Вип. 3. – С. 7-20.

⁷ Зображені, до прикладу, лицарських дестрієрів та гусарських коней, автор виказує розуміння розбіжностей між ними і точно артикулює різницю в їх розмірах та пропорціях.

⁸ Про цей комплекс захисного спорядження, як про сумнівну новацію, пише в другій половині 1350-х років Жан Ле Бель: «В часи [моєї молодості] вельможні сеньйори не брали до затягу вояків [gens d'armez] без гербових шоломів [les heaumes couronnez], тоді як зараз зараховують людей зі списами, в панцирах [ranchières], гоберах та залізних касках. Тож здається мені, що часи на моїй пам'яті змінілися круто, бо коні, криті [попонами], гербові шоломи – прикраса кожному – плити, гербові щитки [на плечах] – усе це пропало. І зараз цьому на зміну прийшли гобери, котрі тепер звуться панцирами, ватовані гамбезони [les juppes de wambisons], і залізні каски. Так само добре і так само шляхетно споряджається зараз і бідний зброяносець, і шляхетний лицар», див. Chronique de Jean Le Bel / Publiée par J. Viard et E. Déprez. – Paris, 1904. – Т. 1. – Р. 126-127.

⁹ Oakeshott R.E. The Sword in the Age of Chivalry. – Woodbridge, 1994. – Р. 67-68.

виготовленому наприкінці XV ст. в Північній Італії для Філіпа Вродливого, сина Максиміліана Габсбурга. Зброя щедро декорована, проте винятково функціональна. Перфектно збалансований клинок однаково придатний як для потужних січних, так і проникаючих колольних ударів.

Радикальний відхід від середньовічних рицарських мотивів спостерігаємо натомість у трьох князівських портретах, закомпонованих у пам'ятку станкового живопису першої третини XVI ст. «Битва під Оршею». Стосовно датування, авторства і замовника цієї масштабної композиції до цього часу не виухають дискусії. Проте, судячи зі стилістики і нараційних технік, до яких вдався невідомий автор, він працював у традиціях «документальної», «репортажної» баталістики, котра виникла як мистецька рефлексія на події Італійських війн і розвивалася не в останню чергу через послідовну підтримку Габсбургів¹⁰. Князь зображеній без лат та шолому, проте при шаблі та булаві – предметах орієнタルних, які досить чітко маркували власника як певним чином належного до ісламського світу. На гетьманові багато золота – дві шийні гривні, перстень, булава, шабля та її підвіска, пояс, стремена, остроги. Оксамитова верхня одежда важко піддається однозначній ідентифікації – Здзіслав Жигульський вважав її феряззю, натякаючи на московські епізоди біографії князя.

Порівняння хронологічно близьких портретних зображень кардинала Іпполіто Медічі (пензля Тіціана, 1532-1533 рр.) та гетьмана Костянтина Острозького на оршанській пам'ятці демонструють вражаючі аналогії. Обоє зображені в костюмах схожого покрою та матеріалу, обое озброєні шаблями і ударною зброєю схожої модифікації (втім, можна помітити і кілька дрібних розбіжностей – шабля Іпполіто, на відміну від князевої, має ланцюжок для підвіски на руку, який кріпився до хрестовини та навершу; перната булава князя Острозького округлими формами дещо різиться від гранчастого пернача кардинала). Якщо доповнити коло зображень ростовим портретом гетьмана, що зберігається у Мінську, аналогій побільшає. На портретах гетьмана, як і кардинала, ліва рука знаходитьться під хрестовою шаблею, а права тримає зброю, що служила у тогочасній турецькій традиції ознакою військового достойництва¹¹. Схожі покроєм і головні убори.

Складається враження, що князь Острозький і кардинал Іпполіто зображені в одному іконографічному ключі, який мав би підкреслити стосунок



Меч
(кінець
XV –
початок
XVI ст.)

¹⁰ Про культурний контекст, в якому поставали такі роботи, див. Hale J.R. Artists and Warfare in Renaissance. – New Haven et London, 1990.

¹¹ Żygulski Z. jun. Geneza i typologia bulaw hetmańskich // Żygulski Z. jun. Światła Stambułu. – Warszawa, 1999. – S. 61-94.

персонажів до орієнタルного світу. Упродовж другої половини XV – першої третини XVI ст. впливи східні, зокрема турецькі, на костюм та цивільну зброю світських еліт були поширеним явищем, принаймні у тій частині Європи, яка близько зіткнулася з османською військовою експансією. Більше того, з XV ст. орієнタルні костюми входили в коло тем нідерландського художнього мистецтва і так званої «інтернаціональної готики».

Водночас, зображення таких високих вельмож зі східною клинковою зброєю маніфестувало сміливий розрив із традиційними середньовічними презентаційними канонами. На руському матеріалі він проступає особливо рельєфно, оскільки, попри поширеній історіографічний стереотип, в місцевій писемній та зображенальній традиції шабля мала (за одиничним винятком¹²) відверто негативні конотації. Так, у руських літописних списках XIV-XV ст. вона виступає виключно зброя «поганих» або знаряддям підступного вбивства. Додаткове підтвердження цій тезі знаходимо в мініатюрах Радзивілівського літопису кінця XV ст. А от в численні мініатюри Київської Псалтирі (виконаної в 1397 р.) шабля взагалі не включена.

Виникає питання, яким чином шабля – традиційна клинкова зброя кінного азійського лучника – спочатку проникла в іконографію воєнних еліт (як помітно на матеріалі «Битви під Оршею»), а потім, від останньої третини XVI ст., почала відігравати таку важливу роль у військовій субкультурі Польсько-Литовської держави? Шабля не лише посіла важливе місце у комплексах бойової та цивільної зброї, але й перетворилася на символічний, статусний предмет представника шляхетського стану.

Що стосується бойового використання шаблі, то слід звернути увагу на те, що альтернативу рицарському мечу упродовж XVI і, в певних випадках, XVII ст. вона складала не сама, а в комплексі з іншою модифікацією білої зброї з прямим гранчастим клинком, призначеним виключно для уколу та, за потреби, для шокового удару. Йдеться про *гранат*, *кончар* чи *панцериштрехер* в центральноєвропейській термінології, або *есток* у західній. Рицарський меч у більшості типів XV-XVI ст. був універсальним колольно-січним знаряддям, щоправда, складним у виробництві і особливо у застосуванні. Добрим прикладом цьому є вищезгадана зброя князя Острозького. На зміну йому (не в останню чергу через примхи воєнної моди орієнタルної провінції) прийшли більш спеціалізовані предмети. Шабля була призначена переважно для потужного січного удару, її кривизна полегшувала співпадіння площини клинка із напрямком удару і, таким чином, полегшувала комбатанту техніку його застосування, особливо під час битевного стресу. Колольні удари, попри поширене уявлення, не виключалися, але потребували техніки так званого «кривого уколу». Рука, що здійснювала удар, та робоча частина

¹² Відомий сюжет Галицько-Волинського літопису про прибуття на переговори до Пресбурга князя Данила в монгольському озброєнні та при золотій шаблі.

клинка рухалися дугою, яка збігалася з кривизною клинка. Це значно послаблювало проламуючу дію удару і робило його малоефективним проти металевого обладунку. Цю проблему компенсували колючим мечем «кончаром» або комбінованою дерев'яною зброєю – клевцем, чеканом.

Стосовно процесу входження шаблі у комплекс цивільного озброєння литовського, польського чи руського шляхтича, то слід зазначити, що в цьому сенсі шабля з мечем не конкурувала. У Європі меч (за одиничними і короткотерміновими винятками) від «доби вікінгів» аж до модерного часу в якості цивільної зброї для повсякденного носіння не використовували. Із мечем представник привілейованого стану з'являвся тоді, коли цей предмет необхідно було застосувати у бою або за його допомогою продемонструвати свій статус. В інших випадках цивільного життя при боці рицаря фігурувала коротка клинкова зброя, наприклад, «мечик», який завжди мав із собою польський король Ян-Ольбрахт¹³, або, рідше, і то близче до модерних часів, предмети, спроектовані на основі бойової сокирі.

Середньовічна іконографія, як латинської, так і візантійської традиції, має небагато сюжетів із повсякденного життя військових еліт; винятки, в основному, становлять зображення застільних урочистостей. Персонажі згаданого мистецького мотиву не фігурують при столі чи на дзвіллі з мечем на поясі. Найчастіше у добу європейського середньовіччя цивільною зброєю виступали різноманітні ножі, стилети і кинджали – так, у 1392 р. Олів'є де Кліссон, якого на вулицях Парижа застали зненацька наймані вбивці, відбивається від них самим кинжалом, і то настільки успішно, що, попри численні поранення, залишається живим¹⁴.

Натомість шабля в середньовічному латинському світі, хоча й була відома, ба навіть грава роль церемоніального артефакту (згадаймо так звану шаблю Карла Великого, за легендою знайдену Оттоном III (980-1002) в його могилі)¹⁵, мала репутацію екзотичного предмету з далеких східних країв. Західні мілітарні технології випрацювали власний вид білої зброї з кривим клинком, так званий *фальчіон*, котрий у німецьких землях називався *Kriegsmesser* або *Großes Messer*, а в західнослов'янських – *корд*. Від східної шаблі він вирізнявся більшою вагою та меншою кривизною клинка, а також прямим руків'ям і часто служив поряд із кинжалом в якості цивільної зброї для повсякденного носіння. В XV ст., швидше за все спочатку в Угорщині, яка тоді наразилася на турецьку експансію, з'явилися гібридні варіанти бі-

¹³ Stryjkowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi / Wyd. M. Malinowski. – Warszawa 1846. – T. 2. – S. 313.

¹⁴ Chronicles of England, France and Spain and the Anjoing Countries from the Latter Part of the Reign of Edward II to the Coronation of Henry IV by Sir Jean Froissart / Transl. by T. Johnes. – London, 1889. – Vol. 2. – P. 521-524.

¹⁵ Oakeshott E.R. European Weapons and Armour from the Renaissance to the Industrial Revolution. – Woodbridge, 2000. – P. 151.

лої зброї, що мали шабельні клинки східних модифікацій із виразними *перами* або *елманями* (в зброєзнавчій термінології так позначається верхня частина кривого клинка, яка має два леза і виразне відточене вістря). Ця зброя мала пряме руків'я так званого «великого меча», розраховане на дворучний хват і обладнане довгою прямою хрестовиною з масивним навершям. Кілька таких предметів можна побачити в експозиції зброї Львівського історичного музею (в «Арсеналі»).

Що стосується іконографії, то чи не вперше шабля східного зразка з'явилася в руках західного рицаря на фресці з портретом Філіпо Буодельмонті Сколарі (Піпо Спано) (1369-1426) авторства Андреа дель Кастаньйо. Непересічний військовий фахівець Піпо Спано брав участь у битві під Нікополем та в одному з хрестових походів проти гуситів. Крім того, він в певному сенсі був попередником Яноша Хуняді (останній служив за молодих років під командою Піпо Спано в Трансильванії), оскільки прославився як переможець турків. Фреска з його зображенням з'явилася через 25 років після загибелі рицаря. В руках цього відомого кондотьєра бачимо предмет, що класифікується як шабля не лише через вигин та форму клинка, але і за деталями ефесу: вигнуте верхів'я, типово шабельна хрестовина з короткими плечима та овальним розширенням навколо клинкового отвору.

Складно сказати, чи зновав автор «Оршанської битви» про турецько-угорський родовід шаблі, але зброя, зображена ним як в руках гусарів, так і в руках московитів, має виразні аналогії з турецькими артефактами останньої третини XV – початку XVI ст. Як приклад можна навести шаблю Мехмеда II Завойовника (1432-1481) з палацу Топкапі; потужна і виразно відточена обосічна верхня третина клинка, вістря і нахилене гранчасте руків'я мають численні відповідники серед «оршанських» шабель.

Шабля як вид клинкової зброї фіксується у скарбових документах Ягеллонів з останньої третини XV ст. – в основному як «знаряддя праці» найманих піхотних формаций, де в той час, як правило, служили вояки нешляхетного походження. Маємо всі підстави вважати, що це були гіbridні типи з мечовими руків'ями, про які йшлося вище¹⁶. З першої третини XVI ст. шабля східного зразка в обмежених масштабах проникає у спорядження кінних формаций військ Ягеллонів як складова традиційного гусарського комплексу озброєння, що складався з панциря, щита і древа. Втім, лише від середини XVI ст. шаблю починають помічати військово-фіскальні документи, в яких вона згадується поруч із «сагайдаком» (цим терміном позначався рефлексійний лук, стріли та футляр для їх носіння). Зазвичай, згаданою зброяю послуговувалися вояки загонів, що несли службу на східних та південних кордонах держави двох народів, а також литовська шляхта, зобов'язана до

¹⁶ Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej. 1450-1500 / Pod red. A. Nowakowskiego. – Toruń, 2003. – S. 36.

участі в посполитому рушенні¹⁷. Іноді сагайдак та шаблю доповнював кончар. Прикладом можуть служити формaciї Бернарда Претвича¹⁸ та Філона Кмити-Чорнобильського¹⁹.

Як випливає з досліджень Александра Болдирєва, у Польському королівстві першої половини XVI ст. шабля залишалася зброєю екзотичною, а тому дорогою. Завдяки воєнній моді вона ширилася серед затяжного воящства, проте про неї мовчать так звані «листи зворотні». Ці документи являли собою переліки втраченого та пошкодженого на війні спорядження і укладалися вони з метою відшкодування згаданих втрат наймачем. Натомість відомі гетьманські приписи воякам, аби «мечі мали, а не шаблі». Свідчень джерел про технологічні маніпуляції з шаблями (виготовлення, oprаву, ремонт) виявлено мало, а ті, які вдалося знайти, подають розцінки дещо вищі, ніж за аналогічні роботи з мечами²⁰. До того ж в Центрально-Східній Європі у найширшому ужитку, і то як у цивільному, так і воєнному житті, перебував місцевий тип білої зброї із однолезовим вигнутим клинком, вищезгаданий *корд*.

Зі сказаного вище випливає, що шабля, коли й мала розповсюдження серед шляхетського загалу в першій половині XVI ст., то швидше у якості модної цивільної, а не бойової зброї. Процес набуття нею статусу «шляхетної» зброї, подібної до меча, мусив зайняти усю другу половину XVI ст. Упродовж наступних десятиліть ситуація поволі мінялася, але згадки про використання мечів у бою трапляються ще наприкінці цього століття. Синхронна заміна європейськими елітами невибагливих коротких клинків елегантнішими шпагами (Західна Європа) та шаблями (Центрально-Східна Європа), які формою та розміром краще надавалися для декорування та адаптації до цивільного одягу, на перший погляд, виглядає складовою характерного для ренесансної доби підвищення стандартів комфорту у повсякденному житті привілейованих станів. Принаймні так цей процес намагається трактувати авторський колектив «Історії тіла» – однієї з небагатьох відомих праць культурно-історичного напрямку, що зачіпає проблеми історичного зброязнавства²¹.

Важливо пам'ятати, що переважна більшість кордів та кінжалів іконографічно зафікованих протягом XV-XVI ст., у невійськовому контексті мали

¹⁷ Див. публікацію пописів земського війська Великого князівства Литовського 1565 і 1567 pp.: Русская историческая библиотека. – Юрьев, 1915. – Т. 33.

¹⁸ Górski K. Historya jazdy. – Kraków, 1894. – S. 312-315.

¹⁹ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1867. – Т. 4. – С. 214-223 (попис кінної роти Філона Кмити-Чорнобильського 1.VI.1567 р.).

²⁰ Boldyrev A. Produkcja i koszty uzbrojenia w Polsce XVI wieku. – Warszawa, 2005. – S. 79-82.

²¹ История тела. – Москва, 2012. – Т. 1: От Ренессанса до эпохи Просвещения / Редактор тома Ж. Вигарелло. – С. 169-190.

ще й господарське використання. Натомість шпаги та шаблі, які в другій половині XVI ст. зайняли їх місце обов'язкової складової повсякденного костюму чоловіків з упривілейованих станів, були рафінованою зброєю, призначеною виключно до застосування проти людини, і то не прикритої металевим обладунком, себто також у «цивільному просторі». А що і в середньовічну добу лати не носили поза полем битви, то важко погодитися з Жоржем Вігарелло, який пов'язує розповсюдження шпаги із поширенням та вдосконаленням вогнепальної зброї, котра, мовляв, витіснила металеві обладунки, а з ними і мечі, і дала дорогу субтильнішим видам холодної зброя²². На прикладі тривалого і традиційного закріплення довгих клинків при цивільному костюмі куди більше підстав є поміркувати про мілітаризацію «шляхетського повсякдення» у другій половині XVI ст., аніж про «вітончення звичаїв». У випадку шаблі турецька експансія в Європу мусила відіграти особливу культурну роль. Приклад кардинала Іпполіто Медічі показує, що вона впливала навіть на достойників виразної латинської традиції.

Зацікавлення західних військових еліт східними воєнними технологіями співпало у часі з появою на теренах латинського світу так званих *страдіотів* – найманої південно-європейської кавалерії, що складалася з вершників, які поєднували озброєння і спорядження турецького походження із західними бойовими техніками. Від другої половини XV ст. страдіотів, набраних в Південній Греції, Албанії і Далмації, використовувала Венеційська республіка проти османів, в 1480 рр. вони з'явилися в Італії і згодом прославилися у битві під Форново (1494). Відтоді їх охоче наймали Габсбурги, Валуа та Ягеллони. В державах останніх цих воїнів називали *гусарами* або *рацами*, що так само вказує на їхнє південно-європейське походження. Нове ім'я – це все, що відрізняло їх від «справжніх» страдіотів²³.

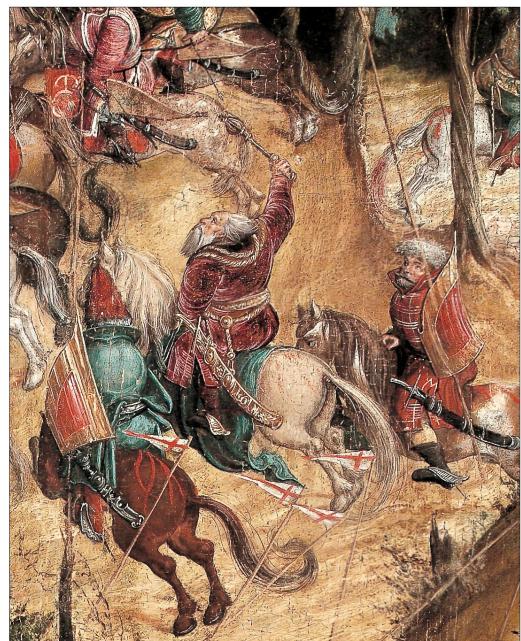
Основною зброєю страдіотів був полегшений і в східний спосіб вкорочений список, який вони використовували, вже як західні рицарі, для таранного удара. Траплялися між цими вершниками і кінні лучники. Для близького бою страдіот мав масивну шаблю із характерними вигином руків'я і довгою хрестовиною. Функціонально ця зброя призначалася для потужних січних, проламуючих ударів від плеча. Такі удари, а також їх наслідки із знанням справи зображені на оршанській пам'ятці. В цьому плані шабля була чимось подібною до рицарського меча. Нею можна було і колоти, правда, лише згаданою вище технікою кривого уколу. Комбатанти в такому спорядженні детально зафіксовані у дереворитах, виконаних німецькими майстрами 1510-х років для «Weisskunig», біографічного твору з життя Максиміліана Габсбурга.

²² Там само. – С. 182.

²³ На цю тему див. *Hucul W. Zachodnioeuropejskie korzenie husarii orszańskiej // Biblioteka Epoki Nowożytnej.* – Warszawa, 2016. – Nr 3. – S. 53-72.



Князь К.І. Острозький.
Фрагменти картини
“Битва під Оришою”
(1525-1535 ?)





Тіціан Вечелліо.
Портрет кардинала Іпполіто Медічі
(1532-1534)



Портрет
кн. К.І. Острозького.
Копія XVIII ст.

Шабля князя Острозького у тому вигляді, в якому вона постає на аналізований картині, не лише підпадає під тип шаблі персонажів з «Weisskunig». В конструктивних деталях і навіть декорі вона відповідає предмету, що належав колись ерцгерцогу Фердинанду II Тирольському (1529-1595) і нині зберігається в Національному музеї Угорщини. За музейними переказами, Фердинанд командував в 1566 р. невеликим загоном угорської шляхти і тоді дістав цю шаблю разом з оправленим в золото кончаром в подарунок від підлеглих угорців.²⁴ Проте ця щедро золочена зброя містить на собі дату «1514».²⁵ І хоча сучасні дослідники не надають її особливого значення, дата як і близькість предмету у конструкції та декорі до «оршанських» шабель змушує приділити цій аналогії більше уваги і замислитися над питанням, чи справді зброя потрапила до Габсбургів у спосіб, описаний вище.

Одразу пропоную не гаяти часу на пряме ототожнення цієї шаблі зі зброєю князя Костянтина. По-перше, для цього потрібні певні документальні свідчення, яких ми не маємо, а по друге, підприємливі антиквари та музейні дилетанти наплодили стільки зброя князя Святослава, короля Стефана Баторія, гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, що не кожен арсенал її усю вмістить.

Натомість пропоную поміркувати: чому артефакт із датою «1514» має так багато конструктивних та декораційних ознак, аналогічних зброй, зображеній при боці князя Острозького.

Відомо, що після перемоги над московським військом 8 вересня 1514 р. Сигізмунд Ягеллон для унаочнення свого тріумфу вислав в якості презенту певну частину полонених московитів до європейських дворів та Риму. Ясна справа, для належного ефекту полонені мусили мандрувати при повному параді. Одна така «агітаційна партія» бранців під орудою Миколая Вольського (за повідомленням Мацея Стрийковського, вона складалася з чотирнадцяти «московських шляхтичів») була перехоплена за наказом Максиміліана Габсбурга і відправлена додому в Московію²⁶. Так звана «шабля ерцгерцога Фердинанда» цілком могла бути матеріальним слідом цього вимушеної турні. Саме вона могла послужити згодом невідомому митцю за автентичний взірець для відтворення озброєння під час роботи над оршанською візуальною нарацією. Звертаю увагу на те, що подібні шаблі, оправлені в золото, зображені на картині як при польсько-литовських гусарах, так і при московських вершниках²⁷.

²⁴ Splendeur de l'Armurerie Hongroise: Catalogue. – Bruxelles, 1999. – P. 119.

²⁵ Jäger F. Ungarischer Säbel und Husaren-Pallasch. Ein Beitrag zur Geschichte der leichten Reiterei. – Gnas, 2010. – S. 8-9.

²⁶ Stryjkowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkię Russi. – T. 2. – S. 384.

²⁷ Східні шаблі, в тому числі й декоровані шляхетними металами «сабли турские», згадуються у духовних грамотах представників московських військових еліт першої половини XVI ст., див: Акты феодального землевладения и хозяйства. – Москва, 1956. – Ч. 2 / Подготовил А.А. Зимин. – С. 91, 211.

Чи справді шабля ерцгерцога потрапила до нього саме в такій спосіб – навряд чи ми колись дізнаємося. Проте Габсбурги славилися не лише покровительством митцям, але й колекціонуванням презентабельної зброї, як власної і дарованої, так і здобутої у ворогів. В цьому контексті варто згадати обладунок загиблого у битві під Калліано (1487) кондотьєра Роберто де Сансерверіно. Лати міланської роботи в якості трофея дісталися переможцю Сигізмунду Габсбургу і дотепер зберігаються в колекції Музею історії мистецтва у Відні. Саме в них Роберто зображений на надгробку, встановленому 1493 р. у соборі в м. Тренто²⁸. Безперечно, не можемо відкидати ймовірності того, що князь Острозький, який провів сім років в московському полоні, володів аналогічною зброєю, але будь-які спекуляції на цю тему позбавлені бодай гіпотетичного джерельного підґрунтя.

Усе сказане дозволяє зробити висновок про те, що іконографія портретів князя Острозького, закомпонованих в оршанську пам'ятку, якій художник надав певних «страдіотських» чи пак «гусарських/рацьких» рис, великою мірою є даниною воєнній моді, а отже і популярною в певних середовищах західних воєнних еліт презентаційною зображенальною конвенцією. Зрештою, на гетьмані, як і на всіх оршанських гусарах, не помітно металевого захисного обладунку, хоча посадка Острозького на коні є типово гусарською. Гусарами є і найближча озброєна свита, зображена поруч із князем. Можна, звісно, припустити, що подібний акцент є всього лише артистичною умовністю, але не варто забувати, що воєнна мода, як і похідні від неї мистецькі конвенції, перебували в тісному зв'язку з мілітарними реаліями доби. Адже оршанська пам'ятка є одним із немасштабніших і найдетальніших зображень гусарської кінноти в бою. Зрештою, неефективні військові тренди не могли бути популярними, а відірвані від реальності зображенальні конвенції – читабельними для сучасників.

З двома гучними тріумфами гетьмана Острозького – битвами під Вишневцем (1512) та Оршею (1514) – пов'язані чи не єдині нараційні повідомлення про озброєння князя, що належать перу польського хроніста Мацея Стрийковського (1547-1593).

Під Вишневцем князь «jak Hercules, bulawą ku górze ciskaając..., sam w bechterze, szturmakiem obwarował głowę»²⁹. *Штурмаком* в польській традиції називали тип відкритого шолому із рухомими навісними пластинами для бокового захисту, який був відомий на Заході під назвою *бургіньот*. Його походження не зовсім ясне, оскільки відомі майже синхронні як західні, так і турецькі зразки. З орієнタルної модифікації цього типу, запозиченого угорцями під назвою *шишиак*, в XVII ст. в Речі Посполитій та Угорщині роз-

²⁸ Oakeshott E.R. European Weapons and Armour... – P. 94.

²⁹ Stryjkowski M. Kronika polska, litewska, zmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa 1846. – T. 2. – S. 367.



Шабля кн. К.І. Острозького.
Фрагмент картини “Битва під Оришою” (1525-1535 ?)



Шабля ерцгерцога Фердинанда II Тирольського (I половина XVI ст.)



Надгробок кн. К.І. Острозького в Успенському соборі Києво-Печерської лаври

винувся тип гусарського шолому. *Бехтер* – це комбінований пластинчато-кольчужний обладунок персько-турецького походження.

Під Оршею гетьман виступає із повністю орієнタルним комплексом оздоблення. Там «*kniaż Constantin, jeżdżąc z bulawą w bechterze..., Napomina... owo ja sam przed wami swoju gławu stawię, / A w pierwszym z nieprzyjatol wnet szabłę pokrwawię*»³⁰. На оршанській пам'ятці бехтери присутні в масовій кількості, щоправда, виключно на московських вояках. Чи користувався Стрийковський, працюючи над відповідним фрагментом свого твору, візуальною нарацією про битву під Вишневцем, що була виконана на замовлення її учасника гетьмана Миколая Каменецького і експонувалася в францисканському костелі у Krakovі, важко сказати. Так само непросто зараз з'ясувати, чи автор бачив на власні очі картину «Битва під Оршею», що зараз експонується у Варшавському національному музеї.

Схоже на те, що Стрийковський, який жив у другій половині XVI ст. і був свідком орієнталізації мілітарних технологій в Польсько-Литовській державі, наголошує на східних рисах спорядження князя не тому, що прагнув відтворити «автентичний образ» гетьмана, а тому, що намагався цей образ «осучаснити», «актуалізувати».

Водночас, «східні впливи» на воєнну справу Польсько-Литовської держави у другій половині XVI ст. були далеко не тотальними. Навіть в такому «орієнталізованому» військовому колективі, як рота Філона Кмити-Чорнобильського, поряд із кінними лучниками із сагайдаками та шаблями служили вершники при мечах та зброях бляхових, а рицарський тараний бій продовжував культывуватися в гусарському середовищі не без тактичних успіхів. Проте в певних колах, і то швидше інтелектуальних, ніж військових, цей «поворот на схід» виглядав надзвичайно привабливим і перспективним.

Показові в цьому плані слова аріаніна Анджея Любенецького (трохи молодшого сучасника Мацея Стрийковського), який, пишучи про «старосвітських польських рицарів», зазначив таке:

Naprzód siodła mieli na koniach tak wysokie, że pacholka zakrywały, a to bywało albo blachą okowane, albo do niego zasiadacz przywiązaný, co ważyło za trzy siodła teraźniejsze. Na pacholku zaś był pancerz, obrona taka, której nie tylko kijem, ale nahajką mógl rycerza dobić, a nadto paiz albo tarcz ciężka, a pospolicie na niej bywało skrzydlo albo kita pawiego pióra przyprawiona, szyszak szeroki i wysoki, jak pudło ze skufią i kitą z pierza, albo z furkiem, co wszystko z wielkim ciężarem było i w najmniejszy wiatr rycerza zmordowało i konia osiedniło. A do tego kopie albo drzewa były tak wielkie i ciężkie, z proporcem aż do galki, że to ważyło więcej, jak teraźniejszych dwie kopie, i innych rzeczy blażeńskich i wspominać się nie chce, które w zależeniu pola i pokoju długim, po staroświecku rycerstwo polskie utrzymywało [...]. Król tedy, kiedy miał iść do Gdańska, przepisał taki sposób w siedzeniu, jakiego teraz usarze nasi używają.

³⁰ Stryjkowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiéj Rusi. – S. 381.

Kopie później skrócono do ośmiu łokci. Pancerni mieli tarcz i używali łuku i strzał albo też strzelby długiej, i prócz tego szabli krzywej, u prawego boku zaś wisiała włócznia na cztery łokcie dłuża³¹.

Ламентації Любенецького над озброєнням переможців під Обертином (1531) та Стародубом (1535) викликані не стільки його недосконалістю, скільки потребою обґрунтувати як королівську реформу, спрямовану проти усталеного часом та звичаєм спорядження з його воєнними й статусними конотаціями, так і примхі військової моди.

Своє цілком раціональне ставлення до плюралізму мілітарних технологій на східному прикордонні Польсько-Литовської держави Стрийковський вклав в уста гетьману Острозькому в епізоді, що передував битві під Вишневцем (1512):

Polacy mówili uż też u nas są dobrzy junacy / Co i w Niemczech, we Włoszach, i w Francji bywali / I w szermierskich się szkołach znacznie probowali. / Constanti przeciw temu mądrzej odpowiedział / Inszy szpad, inszy sajdak, chocia w domu siedział, / Insza we Włoszach, insza w Niemczech w wojnie sprawa, / Inakszy nieprzyjaciel, inaksza zabawa³².

Згадка в документах польського коронного скарбу про те, що певний *Dux Ostrowski* з дванадцятикінним почтом в 1490 р. служив Ягеллонам в Угорщині, віднайдена нещодавно Тадеушом Грабарчиком в Головному архіві давніх актів у Варшаві, може рівною мірою стосуватися як князя Костянтина, так і його старшого брата Михайла. З одного боку, ця інформація змушує замислитися, чи не даремно Стрийковський приписав гетьману домосідство, а з іншого прямо свідчить про наявність «західного» бойового досвіду в родині князів Острозьких.

Західні мілітарні технології поширювалися у державах Ягеллонів в XV-XVI ст. оперативно, і свідчить про це не лише документальний та речовий матеріал, але й «теоретична» література. Сучасник Мацея Стрийковського Станіслав Сарницький (1532-1597), автор воєнного трактату під назвою «Книги гетьманські»³³, добре зновся на тих нових трендах в номенклатурі холодної зброя, які в останній третині XVI ст. завойовували щораз більшу популярність у середовищі світських еліт. Утім, ставився він до них без надмірного захвату. Стримана позиція автора відчувається щодо «західної» шпаги й поширення італійських технік фехтування нею, і щодо орієнタルної шаблі. Сарницький не був фаховим військовим, проте його можна назвати зацікавленим ентузіастом із пильним оком, яке підмічало деталі озброєння і бойових практик вояків різних країн та народів. Його подорожі до Франції,

³¹ Zygułski Z. jun. Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu. – Warszawa, 1982. – S. 183.

³² Grabarczyk T. Jazda zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku. – S. 33-34.

³³ Sarnicki S. Księgi hetmańskie / Opracował M. Ferenc. – Kraków, 2015.

здійснені під час дипломатичних місій, дали змогу познайомитися із західними мілітарними технологіями. Зокрема, Сарницький мусів зблизька бачити легендарних фехтувальників з оточення Генріха Валуа і мав би добре засвоїти особливості їхніх бойових практик³⁴. Життя в статусі зем'янина в околицях Холма в Руському воєводстві змусили цього обдарованого письменницьким талантом шляхтича перейматися організацією оборони краю, в який регулярно вдералися татарські орди.

У «Книгах гетьманських» номенклатура білої зброї позірно систематизована за кавалерійським та піхотним способом використання, причому для верхового бою автор вважає більш підходящими корд та шаблю, тобто крикий клинок, аніж шпагу та меч, які придатніші до бою пішого. Пристрасть поляків до корда і шаблі пояснюється їхнім замилуванням в кінноті. Разом з тим, Сарницький будує цікаву функціональну ієрархію зброї. На найнижчому щаблі його хіт-параду стоять все ті ж шабля і корд, «broń dobra na koniu i piechotną kiedy kordownik z kordownikiem, alie szpadownikiem nie radzę»³⁵. Симптоматичним є те, що автор ще не чітко відділяє корд від шаблі, часто для нього це предмети надзвичайно близькі, якщо не ідентичні. Шпага (*spada*) потрібна тоді, коли «pachołek jest nie bardzo duży, jeno że ochotniczy i poskoczny, a k temu nieco przewykł kroków włoskich»³⁶. Найкращою зброєю Станіслав Сарницький вважає меч: «starzy Polacy jeśli pieszo z kordem chodziły, tedy za niemi pacholie abo giermek z mieczem szedł, gdyż miecz już zasię wielie ma nad spadę, jeno jem nie trzeba się nazbyt rozigrawać, ani często machać»³⁷. На підтвердження своїх слів автор наводить цікаву історію зі столичного життя: «za Henryka niemało beli Francuzowie w Krakowie liudzi poszkodzili, aże się na nich potem opatrzyli byli, że z mieczmi poczęli chodzić, dopiero Francuzi zgłupieli byli»³⁸.

Міркування Сарницького змушують подивитися на так звану орієнталізацію воєнної справи у Речі Посполитій останньої третини XVI ст. під дещо іншим кутом – певно цей процес не був ані лінійним, ані тотальним. Цікаво, що на надгробку Костянтина Івановича Острозького, встановленому в Успенському соборі Києво-Печерського монастиря його сином князем Василем-Костянтином (1579), немає і сліду орієнタルного озброєння. Залишаючи остроронь мистецькі кондиції твору, варто зауважити, що належав він до давньої рицарської традиції зображати померлого в повному бойовому спорядженні. Традиція ця була відома вже у XII ст., а родовід її сягає візантійських пластичних зображень воїнів-святих у весь зріст. Як відому

³⁴ Описи С. Сарницьким фехтувальних прийомів зі шпагою та парною до неї зброяю див. *Sarnicki S. Księgi hetmańskie.* – S. 219-220.

³⁵ Ibidem. – S. 219.

³⁶ Ibidem. – S. 217.

³⁷ Ibidem. – S. 213.

³⁸ Ibidem. – S. 219.

нам точку відліку цієї традиції можна навести емальовану плиту Жоффруа Плантагенета (1113-1151) на його могилі в кафедральному соборі в Ле-Мані (Франція). Упродовж XIII-XIV ст. склався її основний канон і техніки виконання від пластичних скульптур до примітивної графіки. Покійного зображали на повний зріст і при повному бойовому спорядженні. Можна сказати, що надгробні зображення представників воєнних еліт були на середньовічному латинському Заході найтиповішою і найрозповсюдженішою візуальною маніфестацією рицарських вартостей.

Схоже на те, що для Василя-Костянтина Острозького причетність до рицарської культури його предка була важливіша за православні традиції, чому він дав символічне, проте намацальне підтвердження. Водночас, не має жодного сумніву в тому, що обладунок, який ми бачимо на фігури князя Костянтина не міг належати йому за життя. Лати, виконані в «Peaked Style» (за класифікацією Еварта Окшотта), спроектовані в добу розповсюдження ручної вогнепальної зброї, і тому мають субтильні контури, що перетворюють власника на обтічну мішень. Кіраса має виразне повздовжнє ребро, що виступає вперед в області черева. Так звані «гусячі груди» – ще одна новація порохової доби, спроектована для зіслизання кулі. Наскільки можна судити з фотографій нині втраченої пам'ятки, кіраса одягнена на «німецький горжет» – рухомий латний захист ший та плечей, який згодом став складовою обладунку крилатих гусарів. Всі ці конструктивні деталі з'явилися не раніше 1540-х років³⁹.

Осучаснення обладунку, до якого вдався митець, було загальним місцем в традиції комеморативних рицарських надгробних пам'ятників. Скульптурний надгробок Річарду Бушампу графу Варвіку (1382-1439), зведений через 18 років після його смерті, включає латний гарнітур, який за своїми конструктивними ознаками може бути атрибутований не раніше як серединою XV ст., а отже він не міг належати небіжчику за життя. Таким чином, можемо говорити про те, що князь Василь-Константин так само, як і Мацей Стрийковський, пробував «актуалізувати» на цей раз «візуальний образ» свого батька, але, на відміну від хроніста, апелював не до скороминущої воєнної моди, але до поважної рицарської традиції.

Разом з тим, надгробок князя Константина Івановича Острозького має цікаву аналогію з оршанськими портретами: на кірасі помітно два ланцюга різного розміру – певне, такі самі парні прикраси, які князь носив за життя. Це спостереження свідчить про те, що в іконографії князівських подобизн існувала певна традиція, яка мусила базуватися на біографічних відомостях.

Не враховуючи кількох символічних винятків (московський шолом та гетьманська булава), у згаданому на початку цієї статті прижиттєвому зо-

³⁹ Oakeshott E.R. European Weapons and Armour... – P. 203-205; Blair C. European Armour. – London, 1958. – P. 120-123.

браженні князя Острозького домінують мотиви рицарської іконографії, і то ніби досить архаїчної як на перші декади XVI ст. Ці мотиви передають технологічний рівень воєнної культури попередньої доби, в яку ріс та виховувався майбутній гетьман. На мою думку, не йдеться про свідому архаїзацію образу невідомим майстром – навпаки, він виказував відмінну обізнаність з сучасними Оршанській битві мілітарними реаліями. Більше того, автор прагнув якнайсуворішої документальності у їх відтворенні, тому архаїчні тренди у нього поєднуються з ультрасучасними, характерними для польсько-литовського війська не лише в добу гетьмана Костянтина Острозького, але й пізніші часи. Про це говорять зображені із знанням справи персонажі гусарської кінноти – місцевого еквіваленту модних і добре оплачуваних в Західній Європі кінця XV – першої третини XVI ст. страдіотів. Як і останні, оршанські гусари користуються технікою таранного бою, проте сидять на легких конях⁴⁰. Поряд з ними художник розміщує кінного арбалетника, який репрезентує військову спеціалізацію, яка, судячи з військово-фіiscalної документації, у цей час все ще зустрічалася в польсько-литовському війську, але більш притаманна була століттю минулому.

Виконаний по гарячих слідах оршанського тріумфу, дереворит мусів служити своєрідним «документальним» додатком до патетичної поезії Анджеля Кшицького. Вірогідність візуальної нарації гравюри підтверджують текстові джерела доби⁴¹, тому насувається висновок, що як і всі інші персонажі зображення, князь Острозький повинен був увійти до нього в своєму власному «польовому» спорядженні, доповненому предметами озброєння із яскраво вираженим символічним значенням. Символізм аж ніяк не виключає можливості практичного використання цих предметів князем.

Виразна різниця в портретній іконографії деревориту та станкового живопису ставить питання про те, яке зі споряджень князя ближче до автентично-го бойового. Відповідаючи на нього, слід уникати альтернативного протиставлення і, водночас, враховувати ранньомодерні битевні реалії. Військові достойники часто переодягалися перед битвою і для битви, тому в різні від-різки часу князь міг носити різний костюм та різне спорядження. Станіслав Сарницький подає цікавий приклад парного використання корда та меча:

Widalem też, że śliachcic jeden prawą ręką wziąwszy kord, a lewą od chłopca i z pochwami miecz, za onem mieczem z wielkimi pliachami, jako za słupem pod obroną stał rękojeścią mieczową i pliachami się zastawiając. I potem runąwszy się niemaly poczet pachołków rozproszył⁴².

⁴⁰ Про це див.: *Hucul W. Zachodnioeuropejskie korzenie husarii orszańskiej* // Biblioteka Epoki Nowożytnej. – Warszawa, 2016. – Nr 3. – S. 53-72.

⁴¹ Найдетальнішу реконструкцію битви представлено в монографії Марека Плевчинського, див. *Plewczyński M. Wojny i wojskowość polska w XVI wieku*. – Zabrze, 2011. – T. 1. – S. 188-210.

⁴² *Sarnicki S. Księgi hetmańskie*. – S. 217.

Співставлення князівських портретів при зброї дозволяє стверджувати, що існував певний іконографічний порядок і принцип, який, незважаючи на зміни актуальних презенсаційних конвенцій, просував потужну ідею. Ідея ця полягала у тому, аби підкреслити причетність князя Костянтина Острозького до рицарської культури західного зразка. Прижиттєве та комемораційне зображення об'єднані послідовними акцентами на символічних та репрезентаційних для представника рицарської культури елементах спорядження. На деревориті це кінь та меч⁴³. На надгробку – латний обладунок. Образ князя Острозького, втілюваний протягом тривалого часу в різних мистецьких жанрах і техніках майстрами відмінних культурних традицій, природно, не міг уникнути певної варіативності. Проте візуальний матеріал, наблизений до епохи князя Константина хронологічно (краківський дереворит 1515 року) та генеалогічно (лаврський надгробок 1579 року) демонструє глибоку закоріненість у рицарські презентаційні практики західноєвропейського зразка. Попри буйство орієнタルної моди в шляхетському озброєнні та костюмі часів правління Стефана Баторія, син гетьмана Острозького замовив для батька надгробок, який і через 50 років після смерті зображав його рицарем. А те, що встановлений цей надгробок був у православному храмі, багато що говорить про культурні орієнтації руської еліти XVI ст., особливо тієї її частини, що згідно давніших історіографічних стереотипів уникала вестернізації.

⁴³ Жан-Клод Марі-Вігор переповів історію безробітного найманця, miles'a з Тревізо, на ім'я Онібене ді Доменіко, яка, попри хронологічну та географічну віддаленість, наглядно передає цінність коня та меча для рицаря. Онібене, повішений у Перуджі 1284 р. за розбій та вбивство на битій дорозі, перед тим кілька років поспіль пересувався Північною Італією без сталого найму та засобів до існування у сумнівному товаристві гендлярів кіньми, професійних гравців та розпусних жінок, проте до останніх днів свого життя примудрився зберегти статусні інструменти власної професії – бойового коня та меч. Див. *Maire Vigueur J.C. Rycerze i mieszkańców. Wojna, konflikty i społeczeństwo w średniowiecznych Włoszech.* – Warszawa, 2008. – S. 29-32.